

Patryk Witczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

O KOBIECYCH OBRAZACH W PROZIE MICHAŁA ARCYBASZEWA

Key words: Mikhail Artsybashev, women in literature, naturalism, Russian emigration

Rosja od zarania swoich dziejów była pełna kontrastów, które wynikały z wielokulturowości i mieszania się wpływów Wschodu i Zachodu. Czerpanie z różnych źródeł kulturowych odcisnęło swoje piętno również na tzw. kwestii kobiecej i statusie kobiet w społeczeństwie rosyjskim. Z jednej strony, począwszy już od średniowiecza, co jest zupełnie zrozumiałe, biorąc pod uwagę ogólnoeuropejskie tendencje, obserwujemy w Rosji silną maskulinizację społeczeństwa i krzepnięcie patriarchalnego modelu rodziny, z drugiej zaś – kobiety odegrały ogromną rolę nie tylko w sferze kultury, lecz także w formowaniu państwowości rosyjskiej. W XVIII stuleciu przecież Rosją rządziły aż cztery monarchinie, a Rosyjską Akademią Nauk kierowała Jekaterina Daszkowa. Jurij Łotman zauważa, że to właśnie w XVIII wieku, poczynając od panowania Piotra I, kobiety aktywnie włączyły się w nurt burzliwie zmieniającego się życia i zaczęły odgrywać coraz bardziej znaczące role społeczne. Należy jednak podkreślić, że przemiany te dotyczyły przede wszystkim wysoko urodzonych kobiet i miały najczęściej powierzchowny charakter. Status prawny kobiet, również szlachcianek, nie ulegał poprawie aż do XX wieku. Pozycja społeczna i prawna kobiety zależała od stanowiska piastowanego przez jej ojca (przed zamążpójściem) lub męża [Łotman 2010, 51-52]. Jeszcze na początku XX stulecia, jak przekonuje Ewa Komisaruk: „kobieta pozostawała osobą «wiecznie małoletnią», jednostką o statusie porównywalnym ze statusem osób niepełnosprawnych umysłowo czy też wyjętych spod prawa” [Komisaruk 2010, 294].

Zasygnalizowana wyżej w ogromnym skrócie sytuacja społeczna kobiet w Rosji na przestrzeni wieków stanowi tło oraz przyczynek do rozważań na temat przemian kulturowych przełomu XIX i XX wieku.¹ Wraz z nastaniem

¹Z powodu ograniczeń objętościowych artykułu szkic historii sytuacji kobiet w Rosji został zarysowany bardzo pobieżnie. Należy jednak podkreślić, że jest to zagadnienie już dobrze opracowane

fermentu modernistycznego wzrosło zainteresowanie płcią, cielesnością, erotyką. Zaczęto poszukiwać nowego typu bohatera, a co za tym idzie nowej tożsamości kobiet. Do dyskusji na temat kwestii kobiecej z oczywistych względów włączyli się przede wszystkim mężczyźni, którzy u progu XX wieku nadal odgrywali wiodącą rolę na niwie rodzimej literatury. Natalia Orłowa zauważa także inne przyczyny chętnego sięgania przez mężczyzn-pisarzy po problematykę kobiecą w swoich utworach: „мужчина охотно говорит о женщине, о женском, о вечной женственности. Женщина один из важнейших конкурентов. Поэтому женщина должна быть дискредитирована... (...) Текстами о женщине он (мужчина) стремится подчеркнуть несостоятельность женского, худшее женского...” [Orłowa 2004, 142].

Jednym z tych, którzy podjęli się próby ukazania pozycji kobiety w ówczesnym społeczeństwie rosyjskim bez przekłamań, był Michaił Arcybaszew (1878-1927). Pisarz oskarżany o pornografię i łamanie powszechnie panujących konwenansów zasłynął powieścią *Sanin* (*Санин*, 1907) i wykreowanym w niej obrazem nowego typu bohatera – nadczłowieka w iście nietzscheańskim stylu. Niezależnie od moralnej oceny dzieła Arcybaszewa nie da się nie zauważyć jego niezaprzeczalnego wpływu na tzw. rosyjską literaturę popularną, nazywaną także bulwarową. Jak przekonuje Nikołajew:

(...) было время, когда Арцыбашев считался едва ли не самым популярным писателем России. За время, прошедшее с выхода первых его публикаций, в самом начале двадцатого века, и до 1917 года его творчеству было посвящено 146 книг и крупных газетно-журнальных статей, не говоря уже о бесчисленном множестве информационно-обзорных упоминаний [Николаев, online].

W dyskursie naukowym funkcjonuje nawet pojęcie „arcybaszewszczyzny” („арцыбашевщина”), charakteryzujące sporą grupę utworów powstałych w Rosji na początku XX wieku pod wyraźnym wpływem *Sanina*, w których podejmowano zagadnienia egocentryzmu oraz płci [Михайловский 2011, 236]. Co warto podkreślić, wśród autorów, którzy inspirowali się powieścią Arcybaszewa, wymienia się również kobiety, m.in. Anastazję Wierbicką (1861-1928), Jewdokię Nagrodską (1866-1930) i Lidię Zinnowiewą-Annibał (1866-1907) [Михайловский 2011, 236-237]. Protagonistka kontrowersyjnej powieści *Klucze szczęścia* (*Ключи счастья*, 1913) Wierbickiej – Maria – wiedzie dysputy na temat Arcybaszewskiego utworu z innym bohaterem Janem Sickim:

А вы читаете „Санина”? – спрашивает она раз, прерывая чтение. – О, да. С огромным интересом. А вы? – Тоже читаем потихоньку (...). Какое он животное!... – В этой книге, Маня, я вижу яркий протест против закаменевших моральных ценностей (...). Здесь больше сказано в защиту личности, чем во всей западноевропейской литературе [Вербицкая 1995, 299].

---

w literaturze przedmiotu. Dlatego też, żeby uniknąć niepotrzebnych powtórzeń, warto przywołać prace pod redakcją W. Laszczak, w których problem życia kobiet w Rosji został wyczerpująco i kompetentnie przedstawiony [Laszczak, Ambroziak 1999; Laszczak 2014].

Kobiety-pisarki tworzyły żeńskie odpowiedniki Sanina, odrzucającego przestarzałe normy społeczne. W założeniu tych autorek nowa kobieta miała być bezpruderyjna, powinna samodzielnie podejmować decyzje oraz posiadać prawo do autonomii nie tylko emocjonalnej, lecz także cielesnej [Komisaruk 2008, 97-98]. Taka postawa wzbudzała spodziewany sprzeciw społeczeństwa, zdominowanego przez mężczyzn i zakorzenionego w patriarchalnej tradycji minionych stuleci, ale jednocześnie książki, które wychodziły spod piór wymienionych wyżej pisarek, sprzedawały się w ogromnych nakładach, co świadczyło o potrzebie podjęcia dyskusji na temat weryfikacji statusu społecznego kobiety [Черняк 2007, 80].

Jak się okazuje, twórczość Arcybaszewa, w której krytyka powierzchowne zauważała przedmiotowe podejście do kobiet, przez same zainteresowane traktowana była jako ważny głos wskazujący na palące problemy rosyjskich przedstawicielek płci pięknej. W związku z tym podstawowym zadaniem, jakie przed sobą stawiamy w niniejszym szkicu, jest próba zweryfikowania powszechnie utartego poglądu na temat Arcybaszewa jako zatwardziałego mizogina, który na kartach swoich utworów nieustannie poniżał kobiety. Naszą analizę oprzemy nie tylko na doskonale znanej i niejednokrotnie analizowanej już w wielu kontekstach powieści *Sanin*, lecz także na utworach emigranta, które dotychczas znajdowały się na marginesie zainteresowania literaturoznawców.

Jednym z pierwszych utworów, w którym Arcybaszew zwraca się ku problemowi kobiet, jest nowela *Kuprijan* (*Куприян*, 1902), która ma charakter awanturyczny, a w centrum jej fabuły znajduje się trójkąt miłosny. Po pięciu latach służby wojskowej do rodzinnej wsi wraca żołnierz Jegor Szybajew, a na miejscu dowiadyuje się, iż nie dość, że żona zdradziła go z koniokradem – tytułowym Kuprijanem, to dodatkowo powiła jego konkurentowi syna. Szybajew, jeszcze przed powrotem do domu, na służbie często wspominał żonę, jednak: „не потому, чтобы он ее любил, а потому, что он чувствовал себя солиднее, имея жену и дом” [Арцыбашев 1994, I, 429]. Już z tego krótkiego fragmentu wynika, że kobieta w tej relacji sprowadzona została do przedmiotu, części inwentarza gospodarczego, który warto posiadać. Mamy tu więc do czynienia z typową dla wiernej patriarchalnej tradycji wiejskiej społeczności relacją między żoną i mężem. Żona w tym przypadku jawi się jako kobieta uległa, całkowicie podporządkowana woli mężczyzny, mąż zaś – jako mężczyzna-tyran. Owa tyrania przejawiała się w reakcji Szybajewa na zastaną sytuację. Bohater niemal zezwierzęcał i dotkliwie pobił żonę, nie bojąc się żadnych konsekwencji, rozpiewa: „твердо верил в несокрушимость своих прав над женой” [Арцыбашев 1994, I, 428]. Jednak tym, co najbardziej poraża w całym zajściu, jest nie sam akt agresji, a całkowita znieczulica wiejskiej społeczności. Wystarczy przywołać wypowiedzi sąsiadów dotyczące losu Matryony: „что много муки баба примет, так это верно. (...) Нашел чего жалеть! Ну, изуродует он ее малость, да и то нет, потому самому баба нужна, а опосля она ему еще шестерых ребят принесет! Дело обнаковенное” [Арцыбашев 1994, I, 427].

Taka postawa świadczy o powszechności tego typu zachowań i ich całkowitej akceptacji. Zgodnie z poglądami sformowanymi jeszcze w okresie dawnej Rusi zadaniem kobiety było pilnowanie ogniska domowego, mąż natomiast mógł karać swą żonę za najmniejsze przewinienie. Co więcej, nie było to tylko prawo, lecz w wielu przypadkach obowiązek [Ямпольская 2007, 189]. Zasady te były usankcjonowane w postaci piśmiennej, jak np. w *Domostroju* (*Домострой*), dlatego w oczach prostego narodu urastały one do rangi prawd objawionych, jak to analogicznie wyglądało w przypadku *Biblii* i jej postrzegania przez prosty naród. Znamienne, że Arcybaszew poza Matryoną nie wprowadza do swojego utworu innych postaci kobiecych. Wszystkie osady o bohaterce wypowiedziane są przez mężczyzn, co jeszcze bardziej wzmacnia poczucie patriarchalnej struktury społecznej rosyjskiej prowincji przełomu XIX i XX wieku, w której kobieta miała niewiele do powiedzenia. Same kobiety zresztą zdawały się pogodzone ze swoim losem, który jawił im się jako całkowicie zgodny z naturą. Mąż Matryonie: „казался (...) неизбежным и неотвратимым, а его побои – должными и заслуженными” [Арцыбашев 1994, I, 446]. Taka postawa jest całkowicie zrozumiała, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że kobiety przyzwyczajane były do takiego traktowania od najmłodszych lat, one nie znały po prostu innego życia.

W podobnym tonie o kobiecie i jej przedmiotowym traktowaniu przez mężczyzn wypowiedział się Arcybaszew w noweli *Zgroza* (*Ужас*, 1905). Ponownie spotykamy się z ukazaniem kobiety jako bezwolnego obiektu męskiej przemocy i pożądania. Młoda mieszkanka prowincji zostaje zgwałcona i zamordowana przez śledczych, którzy przyjeżdżają z miasta gubernialnego przeprowadzić śledztwo w innej sprawie. Nieoczekiwanie stają się oni jednak sprawcami innej straszliwej zbrodni. Tym razem Arcybaszew podjął rozważania na temat życia zgodnego z naturą, której przeciwstawia zwyrodniały świat cywilizacji, a problem stosunków damsko-męskich wpisał w szerszy konflikt społeczny [Witczak 2016, 201-203]. W kontekście naszego tematu ważne jest ukazanie mężczyzn jako istot słabych, poddających się bezwolnie swym naturalnym, zwierzęcym wręcz, instyngtom. Arcybaszew stosuje w opisach swych bohaterów zabieg animalizacji, który często pojawiał się w literaturze modernistycznej. Dla lepszego zobrazowania przywołajmy kilka przykładów: „вдруг его лицо исказилось страшной животной злобой”; „на личике исследователя все сильнее и сильнее разыгрывалось что-то безудержно дикое, какой-то иступленный восторг спасшегося зверя”; „как дикие звери в клетке”; „как придавленное животное царапает землю”; „звериное бешенство”, „похожи на каких-то огромных безобразных зайцев” [Арцыбашев 1994b, 557].

Zwróćmy uwagę, że w omawianym utworze kobieta staje się katalizatorem najciemniejszych instyngtów. Jej urok i fizyczność budzą w mężczyźnie to, co w nim najgorsze. Takie postrzeganie rzeczywistości i przedstawianie seksualności charakterystyczne jest dla dyskursu naturalistycznego. Zgodnie z poglądami

naturalistów życie podlega immanentnym prawom, w związku z czym działania człowieka nie zawsze idą w parze z jego dążeniami [Detko 1996, 83].

W swojej wczesnej twórczości Arcybaszew stronił od jednoznacznych ocen stosunków panujących między kobietami i mężczyznami. Stawiał się raczej w roli baczego obserwatora i pejzażysty. *Kuprijan* i *Zgroza* stanowią swego rodzaju szkice naturalistyczne przedstawiające urywki z życia rosyjskiej prowincji. W swoich późniejszych, dojrzałszych już próbach prozatorskich autor wnikliwiej pochylił się nad problemem kobiecym. Jednym z takich utworów jest wspomniana wyżej powieść *Sanin*.

Już po pobieżnym przeczytaniu *Sanina* można zauważyć, że postrzeganie kobiecego piękna przez jego autora znacznie odbiega od mitu Wiecznej Kobiecości w ujęciu Władimira Sołowjowa, którego poglądy silnie zaakcentowane zostały w literaturze początku XX wieku, szczególnie w twórczości symbolistów takich jak Andriej Biły, Fiodor Sołogub czy Walerij Briusow. To, co najważniejsze, idea Sołowjowa wpisana jest w kontekst symboliki religijnej. Miłość i zbliżenie między kobietą i mężczyzną urasta do rangi mistycznego misterium. Erotyzm jest tu tylko środkiem prowadzącym do stworzenia jedności i zbliżenia się do Boga, a nie wartością samą w sobie. Charakteryzując Sofię-Mądrość Bożą, uosabiającą Wieczną Kobiecość, rosyjski myśliciel używa sformułowań „niebiański lazur” czy „kosmiczne piękno”, podkreślając jej wyjątkowość [Kiejzik 1997, 129; Rzeczycka 2002, 8-9, 168-169]. Arcybaszew dla odmiany koncentruje uwagę na ukazaniu fizycznych atutów swoich bohaterów. Ich duchowa głębia pozostaje całkowicie poza sferą jego zainteresowania. Autor, pisząc o kobietach w *Saninie*, przedstawia je z perspektywy męskich bohaterów, czyniąc z nich po raz kolejny obiekt seksualny. Wystarczy przywołać kilka wypowiedzi o kobietach, jakie padają z ust mężczyzn na stronicach tej głośnej powieści:

самое главное в женщине и это грудь! Женщина с плохим торсом для меня не существует! (...) в женщине самое главное спина, изгиб (...); Женщина самка, и это прежде всего!... Среди мужчин хоть одного на тысячу ещё можно найти такого, который заслужил название человека, а женщины... ни одной между ними! Голые, розовые, жирные, безволосые обезьяны, вот и всё! [Арцыбашев 2009, 175-176].

Mamy tutaj do czynienia ze skrajnym zdegradowaniem statusu kobiety, spowodowaniem jej do pozycji zwierzęcia. O ile w *Zgrozie* Arcybaszew stosował zabiegi animalistyczne w celu oddania bestialstwa mężczyzn-oprawców, o tyle w tym przypadku podobne chwyt literackie wręcz przeciwnie już poniżają samą kobietę.

Można założyć, że poglądy bohaterów *Sanina* w znacznym stopniu są zbieżne z poglądami samego autora. Świadczą o tym wspomnienia osób z otoczenia pisarza. Wedle zapewnień Jewsieja Aspiza Michaił Arcybaszew często wracał w swoich rozmowach do zagadnienia ubogości duchowego życia kobiet. Miał przekonywać, że: „Я ума у женщин не ищу. (...) в женщине меня интересует

только фигура, изящество, темперамент, красота лица, грациозность движений и пр.” [Аспиз 1991, 356]. Z przytoczoną wypowiedzią doskonale koresponduje opis Lidy, siostry tytułowego Sanina:

В ней поражали тонкое и обаятельное сплетение изящной нежности и ловкой силы, страстно-горделивое выражение затемненных глаз и мягкий звучный голос, которым она гордилась и играла. Она медленно, слегка волнуясь на ходу всем телом, как молодая красивая кобыла, спустилась с крыльца, ловко и уверенно подбирая свое длинное серое платье [Арцыбашев 2009, 16].

Taka mizoginiczna postawa nie była niczym obcym w symbolistycznej kulturze Zachodu początku XX wieku, co było rezultatem pełnej fatalizmu i tragizmu koncepcji miłości Artura Schopenhauera oraz nasilającego się ruchu emancypacyjnego, który burzył dotychczasowy patriarchalny porządek społeczny.

Odrzucając koncepcję miłości jako połączenia dwóch dusz, Arcybaszew przekonywał, że kontakty między mężczyznami i kobietami wypływają z naturalnych zwierzęcych popędów, które ludzie często próbują w sobie tłamsić. Sanin niejednokrotnie podkreśla piękno nagiego kobiecego ciała i jego oddziaływanie na mężczyzn: „Нет ни одного мужчины, который бы не хотел видеть красивую голую женщину” [Арцыбашев 2009, 27]. W innym miejscu powieści napotykaemy na stwierdzenie, że nie ma mężczyzny: „который хоть раз бы в жизни хоть мельком бы не посмотрел (на женское нагое тело – P.W.)” [Арцыбашев 2009, 303]. Odzwierciedleniem tego poglądu jest historia znajomości studenta-idealisty Jurija Swarżycza i prostej oraz pełnej witalności Ziny Karsawiny. Początkowo Jurij starał się zwracać uwagę przede wszystkim na pozacielesne atuty kobiety, co uznawał za przejaw szacunku wobec niej, jednak nie był on w stanie nie myśleć o jej seksualności:

Все то, что он думал о ее симпатичности, чистоте и душевной глубине, передавалось ему через ее красоту и нежность, и почему-то Юрий не признавался себе в этом и старался уверить самого себя, что девушка нравится ему не плечами, грудью, глазами и голосом, а именно своею девственностью и чистотой [Арцыбашев 2009, 93].

Należy podkreślić, że bohaterki *Sanina* zdają sobie sprawę z tego, jakie wrażenie robią na mężczyznach i starają się czerpać z tego przyjemność, tak jak mężczyźni poddają się naturalnym instynktom, choć nie zawsze przychodzi im to łatwo. Często targane są między chęcią zaspokojenia swoich popędów a ograniczającymi je skostniałymi patriarchalnymi tradycjami. I tak Lida: „проходя мимо мужчин, она чуть-чуть потянулась всем телом и глаза у неё на мгновение стали загадочны и темны, что-то обещая, что-то говоря” [Арцыбашев 2009, 15]. Wcześniej zaś cytowaliśmy fragment, w którym Lida świadomie kokietuje swoim dźwięcznym głosem. Siostra Sanina zauważa, że podoba się mężczyznom i podejmuje z nimi grę. Stara się przekonać samą siebie, że jest w stanie czerpać z kontaktów z mężczyznami przyjemność: „Просто мне любопытно, забавно...” [Арцыбашев 2009, 24] – tak bohaterka

rozmyśla po czułościach, jakie okazywał jej Zarudin. W innym miejscu widzimy, jak Lida świadomie poddaje się dominującemu oficerowi:

У Лиды сладко и жутко поплыла голова. Как и всегда, когда она обнималась с Зарудиным, ее охватило странное чувство: она знала, что Зарудин бесконечно ниже ее по уму и развитию, что она никогда не может быть подчинена ему, но в то же время было приятно и жутко позволять на эти прикосновения сильному, большому, красивому мужчине [Арцыбашев 2009, 24-25].

Jak się jednak okaże, zdaniem Arcybaszewa kobiety jeszcze nie potrafiły całkowicie oddzielić sfery emocjonalnej od sfery cielesnej, ponieważ porzuciona Lida wpadła w rozpacz i była bliska samobójstwa, chociaż początkowo traktowała oficera jako tego, który zaspokajał wyłącznie jej fizyczne potrzeby. Uwidacznia się tutaj tym samym podkreślana często przez pisarza kobieca naiwność oraz słabość.

Również i Zina Karsawina świadomie poddała się męskiej sile Sanina, po zbliżeniu fizycznym jednak nie mogła uwolnić się od wyrzutów sumienia wynikających ze strachu przed ostracyzmem społecznym: „будущая жизнь в виде тёмных, разорванных и грязных клочьев из сплетен, насмешек, горя и стыда, доходящего до позора...” [Арцыбашев 2009, 86]. Jak się wydaje, obraz Karsawiny ma głębsze symboliczne znaczenie. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, iż Arcybaszew podkreśla jej niskie pochodzenie, prostotę, silną więź z przyrodą, a co za tym idzie zrozumienie dla prawdziwych potrzeb człowieka. Karsawina zdaniem Zinaidy Czubrakowej jest żeńskim wyrazicielem poglądów Sanina na temat doniosłości ludzkiego indywidualizmu i podporządkowywania się naturalnym instynktom [Чубракова 2007, 63]. Dodatkowo można pokusić się o stwierdzenie, że uwypuklając pochodzenie Karsawiny i ludyczność jej wizerunku, Arcybaszew nawiązuje do kobiecych obrazów XIX-wiecznych klasyków rosyjskich i jednocześnie łamie ich konwencjonalność.

Nie ulega wątpliwości, że miłość między kobietą a mężczyzną ma w *Saninie* wyłącznie fizyczny charakter, odarta jest ona ze znamion mistycyzmu. Głównym zadaniem kobiety zgodnie z poglądami Arcybaszewa jest zaspokajanie męskich popędów. Błędne byłoby jednak stwierdzenie, że Arcybaszew w swojej powieści poniża kobiety. Należy pamiętać o wiodącej idei tego utworu i próbie stworzenia obrazu nadczłowieka, uosobianego przez Sanina. Pisarz podkreśla, że źródłem wszelkich ludzkich nieszczęść jest zagłuszanie swych naturalnych potrzeb. Przy czym trzeba podkreślić, że Arcybaszew staje w roli propagatora równouprawnienia, bowiem poprzez słowa i działania Sanina przekonuje, że kobiety mają takie samo prawo do szczęścia jak mężczyźni i nie powinny wstydzić się swej cielesności, lecz wykorzystywać ją do dostarczania radości nie tylko mężczyznom, lecz także sobie.

Idee głoszone w *Saninie* znalazły kontynuację w ostatniej powieści Arcybaszewa *Kobieta stojąca pośrodku* (*Женщина стоящая посреди*, 1915).

Jak wskazuje sam tytuł, tym razem obiektem swojego zainteresowania uczynił Arcybaszew kobietę – Ninę, dając jej niejednoznaczna ocenę. Kierunek interpretacyjny wyznacza nadany powieści biblijny epigraf:

Тут книжники и фарисеи привели к нему женщину, взятую в прелюбодеянии. (...) Они же, услышавши то, и будучи уличаемы совестью, стали уходить один за другим, начиная от старших до последних, и остался один Иисус, и женщина стоящая посреди. Иисус, восклонившись и не видя никого, кроме женщины, сказал ей. Женщина! Где твои обвинители? [Иоан 8] [Арцыбашев 1994, III, 7].

Jak można zakładać na podstawie przytoczonego fragmentu, Arcybaszew, podobnie jak w *Saninie*, daje kobiecie przyzwolenie na postępowanie zgodne z własnymi przekonaniem i instynktami, oskarżono ją przecież o cudzołóstwo. Nikt nie ma prawa osądzać działań kobiety. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, a mianowicie na to, że mężczyźni odeszli gryzieni wyrzutami sumienia, zdając sobie sprawę z tego, że to oni winni są sytuacji, w jakiej osądzona się znalazła. Z jednej strony więc daje Arcybaszew kobiecie prawo do niezależności, z drugiej zaś sugeruje, że jest ona bezwolną istotą zależną od działań mężczyzn.

Kobieta stojąca pośrodku to historia moralnego upadku osoby, która podejmuje walkę o własną godność. Niektórzy badacze dostrzegli w tej powieści polemikę Arcybaszewa z tradycją twórczości Iwana Turgieniewa. Anna Graczewa w związku z tym konkluduje:

Произведение Арцыбашева было горько-ироническим прощанием с одним из излюбленных „сверхтипов” русской литературы XIX в.— „тургеневской” девушкой. Это была история растления девичьей души, в которой постепенно отмирало все лучшее, оказавшееся никому не нужным. По художественной структуре повесть Арцыбашева воспроизводила сюжетную схему романов Тургенева, состояла из цепочки сюжетных узлов — любовных свиданий, в каждом из которых герой оказывался душевно несостоятельным [Грачева, online].

Ninę – protagonistkę powieści – poznajemy, kiedy jest ona jeszcze niewinną i naiwną nastolatką, zupełnie nierozumiejącą zasad gry rozgrywanej się nieustannie między kobietami i mężczyznami. Autor podkreśla dziecinność swojej bohaterki: „голосок ее прозвучал так по-детски чисто” [Арцыбашев 1994, III, 8]; niedojrzałość wytyka Ninie także jej pierwszy ukochany – student Ługanowicz: „Вы еще ребенок, вы и не жили вовсе” [Арцыбашев 1994, III, 10]. Przyczyną burzliwego rozstania zakochanych była niezaspokojona żądza studenta, który przekonywał, jakby cytując Sanina, że: „Счастье в том, чтобы жить полной жизнью, без преград и запретов!...” [Арцыбашев 1994, III, 12]. Nina jednak była zwolenniczką platonicznej miłości, rozumianej jako duchowe połączenie dwóch dusz. Sprawy cielesne odrzucały ją:

Для нее это действительно было так: разве недостаточно радости и счастья в том, что они вместе, что луна светит так ярко, ночь так светла и тиха, сколько есть такого, о чем хочется рассказать только друг другу?... А то грубое, грязное, пошлое, зачем?... Разве любовь в этом?... (...) Это не любовь!... [Арцыбашев 1994, III, 11].

Początkowa niewinność Niny jeszcze bardziej podsyca apetyty otaczających ją mężczyzn, którzy za punkt honoru stawiają sobie zdobycie twierdzy jej ciała. Przełomowe dla bohaterki okazuje się spotkanie z inżynierem Wysockim, który doskonale wie, jak się zachowywać i co mówić, żeby zdobyć zaufanie dziewczyny. Pod maską szarmanckiego dżentelmena, jaką Wysocki nakładał w obecności Niny i jej najbliższego otoczenia, krył się jednak skrajny mizoginista, który w swym poniżającym postrzeganiu kobiety szedł dużo dalej niż Ługanowicz i propagator nieskrępowanej cielesnej miłości – Sanin. Inżynier wprost mówi o nienawiści do kobiet i o tym, że ich jedynym życiowym zadaniem jest przynoszenie cielesnej przyjemności mężczyznom:

Мы все прекрасно знаем, (...) что никто из нас не питает ни малейшего уважения к женщине... Мы все считаем их развратными, лживыми и доступными. Мужчина презирает женщину, но преследует ее как совершеннейшее орудие наслаждения, пока она молода и хороша [Арцыбашев 1994, III, 23].

Bohater nie ma poszanowania nawet dla matek, stwierdzając, że wypełniają one taką samą biologiczną rolę jak świnia w stosunku do swoich prosiąt. Wypowiedź zaś kończy konkluzją: „И если бы мы отчетливо представляли себе, как ничтожно мала роль женщины в мировой культуре, нам бы стало ясно, что мать-воспитательница не может идти дальше азбуки, да и то сочиненной мужчиной” [Арцыбашев 1994, III, 26].

Znamienne, że Wysocki w swoich rozważaniach odwołuje się do pojęcia „wiecznej piękności” („вечной красоты”), która zaś odsyła nas do wspomnianej już idei Wiecznej Kobiecości Sołowjowa, jednak rozumie ją nie w kategoriach duchowych, a sprowadza do poziomu uciech cielesnych. Dla potwierdzenia postawionych przez siebie tez bohater wspomina także biblijny epizod, który stał się epigrafem utworu, lecz i tym razem zniekształca jego przesłanie [Арцыбашев 1994, III, 27]. Wysocki wstawiennictwo Jezusa w obronie cudzołożnicy interpretuje jako przyzwolenie na tego typu działania i usprawiedliwienie postępowania mężczyzn, jakby zupełnie zapominając, że Zbawiciel, żegnając się z kobietą, prosi, aby więcej już nie grzeszyła [J 8,11].

Pomimo tego, że Wysockiemu nie udało się zawładnąć ciałem Niny, znajomość z nim odegrała ogromną rolę w życiu dziewczyny. Protagonistka po zawodzie miłosnym wyjechała do Charkowa zmieniona. Po kilku dniach rozpacz zaczęła wracać do życia i ku własnemu zdziwieniu odczuwać przyjemność z zainteresowania ze strony mężczyzn [Арцыбашев 1994, III, 85]. Kwestią czasu było poddanie się bohaterki i utrata przez nią tego, o co tak zaciekle walczyła – godności. Tym, któremu udaje się zawładnąć ciałem bohaterki, jest

pisarz Arseniew. Nina zgodziła się świadomie zostać jego kochanką, wiedząc, że ma on żonę i rodzinę, zamieniła się tym samym w typ bohaterki-ofiary świadomie decydującej się na cierpienie i czerpiącej z niego w pewnym stopniu przyjemność czy satysfakcję. Galina Sołowij trafnie zauważa, że: „От осознания своей обреченности в любви невроз Нины лишь усугубляется и переходит в стадию наслаждения от боли унижения” [Соловий 2008, 117].

Arcybaszew wieńczy swoją powieść ponownym spotkaniem Niny i żonatego już Ługanowicza, który przyjechał do Charkowa w interesach. Nina też zresztą okazała się już zamężną i zupełnie odmienioną – silną i pewną siebie kobietą. Bohaterowi w końcu udało się osiąść Ninę, jednak po wszystkim nie był zadowolony ze swojego czynu. Nina natomiast smutno konstatowała: „Ну, да... я дрянная, развратная, подлая женщина... но кто же сделал меня такую?... (...) Вы только первый плюнул в мою душу, – продолжала она (...) первый познакомили меня с грязью и пошлостью... с вашей подлой и грязной мужской душой” [Арцыбашев 1994, III, 135-137].

Słowa Niny nie tylko korespondują z epigrafem powieści, lecz także stanowią swoiste podsumowanie poglądów Arcybaszewa na temat pozycji kobiety w ówczesnym społeczeństwie, poglądów, które trudno jednoznacznie ocenić. Nie ulega wątpliwości, że autor w swojej twórczości ukazuje kobiety jako narzędzie zaspokajania męskich żądz i epatuje ich seksualnością. Błędne byłoby jednak stwierdzenie, że był Arcybaszew mizoginistą, czego dowiódł swą ostatnią powieścią. Pisarz staje na pozycji orędownika równouprawnienia i poddaje krytyce mężczyzn, którzy niejednokrotnie są przyczyną upadku moralnego kobiet, nie mogąc wyjść poza granice, które sami wyznaczyli. Receptą jest zdaniem Arcybaszewa czerpanie przyjemności z kobiecego ciała i pozwalanie kobietom na to samo bez ich osądzania. Można by pokusić się także o stwierdzenie, iż opowiedzianą przez Arcybaszewa historię możemy interpretować jako zerwanie z tradycyjnym obrazem kobiety niewinnej i rodzinnej, jaki często pojawiał się w XIX-wiecznej klasycznej literaturze rosyjskiej, i zwrócenie się ku wizerunkowi *femme fatale*, obecnym w literaturze modernistycznej. Warto dodać również, że twórczość Arcybaszewa często stawała się inspiracją dla wielu współczesnych mu pisarzy, a na jego powieści *Sanin* wzorowały się też kobiety-pisarki, co dowodzi tego, iż nie odczytywały one jego spuścizny literackiej jako dyskryminującej płęć piękną, a wręcz przeciwnie – dostrzegały w niej tendencje emancypacyjne. Danuta Szymonik zauważa, że w literaturze Srebrnego Wieku można zaobserwować ewolucję obrazu kobiety od typu Pięknej Damy do postaci bardziej realnej – epatującej cielesnością Jawnogrzesznicy [Szymonik 2008, 194]. Arcybaszew wpisał się więc swym pisarstwem w szerszy literacki kontekst epoki.

Bibliografia

- Arcybašev Mihail. 1994. *Kuprân*. W: Idem. *Sobranie sočinenij v treh tomah*. T. 1. Moskva: Terra [Арцыбашев Михаил. *Купрян*. W: Idem. *Собрание сочинений в трех томах*. Т. 1. Москва: Терра].
- Arcybašev Mihail. 1994. *Užas*. W: Idem. *Sobranie sočinenij v treh tomah*. T. 1. Moskva: Terra [Арцыбашев Михаил. *Ужас*. W: Idem. *Собрание сочинений в трех томах*. Т. 1. Москва: Терра].
- Arcybašev Mihail. 1994. *Ženšina stoâšaa posredi*. W: Idem. *Sobranie sočinenij v treh tomah*. T. 3. Moskva: Terra [Арцыбашев Михаил. *Купрян*. W: Idem. *Собрание сочинений в трех томах*. Т. 3. Москва: Терра].
- Arcybašev Mihail. 2009. *Sanin*. W: Idem. *Sanin. Roman. Povesti i rasskazy*. Moskva: Eksmo [Арцыбашев Михаил. 2009. *Санин*. W: Idem. *Санин. Роман. Повести и рассказы*. Москва: Эксмо].
- Aspiz Evsej. 1991. *Vospominniâ o M.P. Arcybaševe. Pis'ma Arcybaševa E.M. Aspizu*. „Voprosy literatury” № 11-12: 355-356 [Аспиз Евсей. 1991. *Воспоминания о М.П. Арцыбашеве. Письма Арцыбашева Е.М. Аспизу*. „Вопросы литературы” № 11-12: 355-356].
- Černâk Mihail. 2007. *Massovâ literatura XX vka. Učebnoe posobie*. Moskva: Flinta [Черняк Михаил. 2007. *Массовая литература XX века. Учебное пособие*. Москва: Флинта].
- Čubrakova Zinaida. 2007. *Slavânskie akcenty v sisteme personažej romanov M. Gor'kogo „Mat” i M. Arcybaševa „Sanin”*. W: *Russkoâzyčnaâ literatura v kontekste vostočnoslavânskoj kul'tury*. Red. Rybal'čenko T. Tomsk: ITU: 53-67 [Чубракова Зинаида. 2007. *Славянские акценты в системе персонажей романов М. Горького „Мать” и М. Арцыбашева „Санин”*. W: *Русскоязычная литература в контексте восточнославянской культуры*. Ред. Рыбальченко Т. Томск: ИТУ: 53-67].
- Detko Jan. 1996. *Znaczenie naturalizmu*. W: *Naturalizm*. Wyb. Knysz-Tomaszewska D., Kulczycka-Saloni J. Warszawa: PWN: 80-96.
- Gračeva Anna. *Arcybašev Mihail Petrovič*. W: http://www.hrono.ru/biograf/bio_a/arcybashevmp.php [Dostęp 27 I 2018] [Грачева Анна. *Арцыбашев Михаил Петрович*. W: http://www.hrono.ru/biograf/bio_a/arcybashevmp.php [Доступ 27 I 2018].
- Istoriâ russkoj kul'tury*. 2007. Red. Âmpol'skaâ T. Moskva: Eksmo [История русской культуры. 2007. Ред. Ямпольская Т. Москва: Эксмо].
- Kieżik Lilianna. 1997. *Włodzimierz Sołowjow*. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP.
- Komisaruk Ewa. 2008. *Cierpienie jako sygnatura kobiecości w prozie pisarek rosyjskich początku XX wieku*. W: *Rossica Lubliniensia V – Kobieta i/jako inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XIX-XXI wieku*. Red. Cymbroska-Leboda M., Gozdek A. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 97-106.
- Komisaruk Ewa. 2010. *Dyskurs o literackich kreacjach „nowej kobiety” w rosyjskiej przestrzeni kulturowo-społecznej początku XX wieku*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczyk M. Zielona Góra: Wydawnictwo UZ: 293-300.
- Łotman Jurij. 2010. *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*. Przeł. Żyłko B. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria.
- Między tradycją a nowoczesnością: tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*. 2014. Red. Laszczak W., Ambroziak D., Pudelko B. Opole: Wydawnictwo UO.

- Mihajlovskij Igor'. 2011. „Arcybaševšina” i social'no-kul'turnyj kontekst. „Političeskaâ lingvistika” № 3(37): 236-240 [Михайловский Игорь. 2011. „Аrcыбашевщина” и социальнo-культурный контекст. „Политическая лингвистика” № 3(37): 236-240].
- Nikolaev Mihail. *Osobnosti tvorčestva M.P. Arcybaševa*. W: http://www.lib.ru/RUSSLIT/ARCYBASHEW/n_artz.txt_with-big-pictures.html [Dostup 27 V 2018] [Николаев Михаил. *Особенности творчества М.П. Арцыбашева*. В: http://www.lib.ru/RUSSLIT/ARCYBASHEW/n_artz.txt_with-big-pictures.html [Доступ 27 V 2018]].
- Orlova Nadežda. 2004. *Mužčina kak sub'ekt udovol'stviâ*. W: *Fenomen udovol'stviâ v kul'ture*. Sankt-Petersburg: Centr izučeniâ kul'tury: 142-146 [Орлова Надежда. 2004. *Мужчина как субъект удовольствия*. W: *Феномен удовольствия в культуре*. Санкт-Петербург: Центр изучения культуры: 142-146].
- Piórem i wdziękiem. Kobiety w panteonie literatury rosyjskiej*. 1999. Red. Laszczak W., Ambroziak D. Opole: Wydawnictwo UO.
- Rzeczycka Monika. 2002. *Fenomen Sofii-Wiecznej Kobiecości w prozie powieściowej symbolistów rosyjskich (Andrieja Bielego, Fiodora Sołoguba i Walerija Briusowa)*, Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Solovij Galina. 2008. *Ženskoe v mužskom tekste Mihaila Arcybaševa „Ženšina, stoâšaa posredi” i Viktora Domontoviča „Dvčina z vedmedikom”*. W: *Rossica Lubliniensia V – Kobieta i/jako inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XIX-XXI wieku*. Red. Cymbroska-Leboda M., Gozdek A. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 113-126 [Соловий Галина. 2008. *Женское в мужском тексте Михаила Арцыбашева „Женщина, стоящая посреди” и Виктора Домонтовича „Двчина з ведмедиком”*. W: *Rossica Lubliniensia V – Kobieta i/jako inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XIX-XXI wieku*. Red. Cymbroska-Leboda M., Gozdek A. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 113-126].
- Szymonik Danuta. 2008. *Od Pięknej Damy do Jawnogrzesznicy. O „srebrnowiecznej” koncepcji kobiety i kobiecości*. W: *Rossica Lubliniensia V – Kobieta i/jako inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XIX-XXI wieku*. Red. Cymbroska-Leboda M., Gozdek A. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 187-194.
- Verbickaâ Anastasiâ. 1995. *Klûči sčast'â*. Moskva: Severo-Zapad [Вербицкая Анастасия. 1995. *Ключи счастья*. Москва: Северо-Запад].
- Witczak Patrik. 2016. *Koncepcja człowieka naturalnego w kontekście motywu zbrodni w prozie Michaila Arcybaszewa*. „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” t. 26: 197-206.

Summary

WOMEN IN THE MEN'S EYES – FEMININITY IN THE PROSE OF MIKHAIL ARTSYBASHEV

This article focuses on the works by Mikhail Artsybashev, presenting a formation of a new relationship between men and women. Artsybashev depicts women's aspirations to free themselves from masculinised and patriarchal society as well as their desire to become more independent. Artsybashev's main female characters try to move beyond traditional roles of wives and mothers. Their rebellion against social norms and prohibitions takes various forms.

Kontakt z Autorem:
wiczakptrk@wp.pl